

Baltai ir arijai

Suniti K. CHATTERJI

Norėtume trumpai pristatyti mūsų skaitytojui iškilų indų kalbininką Sunitį Čaterdžį (1890–1977), regis, nepelnytai primirštą Lietuvoje, kuris karštai domėjosi baltais, baltų kalba, kultūra, praeitimi bei dabartimi. Dusk, 1964 ir 1966 metais, S.Čaterdžis lankėsi Lietuvoje ir Latvijoje, susidraugavo ir vėliau susirašinėjo su latvių poete M.Ķempe, žavėjosi Janiu Rainiu, lygindamas jį su Rabindranatu Tagore, Simlos universitete Indijoje skaitė paskaitas apie lietuvių bei latvių istoriją, kultūrą, kalbą, poeziją. „Nežinau, kodėl mane taip traukia baltų tautos, Latvija ir Lietuva. Gal priežastis – bendras mūsų kalbų ir kultūrų pagrindas, neabejotinai glaudžios meno ir literatūros sąsajos. O gal tiesiog visos žmonijos kraujo giminystė“, rašo S.Čaterdžis viename iš savo laišku M.Ķempei. 1968 metais Indijoje išėjo Simlos universitete skaitytų paskaitų pagrindu anglų kalba parašyta jo knyga „Baltai ir arijai“, kurią 1990 metais pagaliau išsivertė ir išleido latviai. Iš jos ir siūlome lietuvių skaitytojui bent keletą trumpų ištraukų.

Baltai indoeuropiečių tautų vidury

Baltai išsaugojo tikrai daug senovės indoeuropiečių kultūros bei gyvensenos bruožų. Kitoms indoeuropiečių tautoms tai nebuvo įmanoma. Todėl baltai verti ir ypatingo indų dėmesio. Mat pastarųjų religija, kultūra bei kalbos (tiek Indijos šiaurėje, tiek iš dalies ir pietuose) tęsia tą pačią senovės indoeuropiečių tradiciją. Norint daugiasluoksniėje Indijos kultūroje nustatyti pirminius indoarijų elementus, nepaprastai reikšmingos yra baltų pasaulio studijos. Žinoma, ne mažiau reikšmingos ir senoji graikų, italikų, keltų bei germanų kultūros. Visų šių skirtingų indoeuropiečių šakų kultūros įvairiuose sąlyčio taškuose savaip nušviečia viena kitą, tad, jas tarpusavy palygindami, galime susidaryti bendrą senovės indoeuropiečių materialinio bei minčių, idėjų, idealų pasaulio vaizdą. (...)

Tai, kas vadinama senovės indoeuropiečių *Urheimat* (protėvynė – vert.), iš tikrųjų yra šiuolaikinėse baltų ir slavų žemėse – Vedų arijai andai patraukė Indijon būtent iš baltų ir slavų kraštų.

Šaknis *balt-*, kuria nūn vadinama ši indoeuropiečių šaka, turi įdomią istoriją. Šis žodis pirmąsyk pasirodė graikų romėnų laikais kaip jūros, skalaujančios baltų gyvenamąsias žemes, pavadinimas. Ją ir iki šiol tebevadiname *Baltijos* jūra (lotynų *Mare Balticum*). Apie 1845 m. Nesselmannas šiuo žodžiu pirmą kartą pavadino tautą, būtent baltus kaip indoeuropiečių šaką. Šaknies *balt-* pirminė reikšmė dar ne visiškai tvirtai nustatyta (priešingai nei, pavyzdžiui, kitos indoeuropiečių šakos pavadinimas *celt* ‘keltai’, kuris, matyt, kyla iš seno ‘klajojantį karį, riterį’ žyminčio žodžio; jo germaniškieji atitikmenys įžiūri-

mi vokiečių kalbos žodyje *Held* bei senosios anglų kalbos žodyje *haeleth* ‘didvyris’). Lietuvių kalboje šaknis *balt-* aptinkama žodyje *baltas*, taip pat *bala*. Ir slavų žodyje *belyj* ‘baltas’, baltarusių *bielo* bei kt., ir senovės slavų *blato*, rusų *boloto* ‘bala’, su kuriais dar siejamas albanų *bal’te* ‘purvas, dumbblas, molis’. Galimas daiktas, ilgainiui pirminė žodžio *balt-*, *bal-* reikšmė prasipletė, ir jis ėmė reikšti baltu sniegu nuklotas pelkes. Baltijos jūra tad savo pavadinimą bus gavusi dėl balto sniego bei ledo. Taigi šis žodis senovėje galėjo žymėti ‘baltas balas’, o galiausiai tapo pritaikytas ir tose žemėse gyvenusiai tautai. Atitinkama indoeuropiečių prokalbės šaknis buvo **bhā-* arba **bhē-* ‘žibėti’. Plg. senovės graikų *phōs* ‘šviesa’, sanskrito *bhās*. Aptinkama ji sanskrite ir praplėsta sufiksais *-l-* bei *-lt-*: plg. sanskrito *bhala* ‘spindulys, spindesys, žibėjimas’ bei **bhal-s>bhās*, **bhl-n->bhan* ‘aiškinti, kalbėti’ ir kt.

Senovės indoeuropiečių žodis reikšmė ‘baltas’ galėtų būt buvęs **bhalto-*, **bhłto-*, iš kurio savo ruožtu radosi lietuvių bei latvių *balt-*. Sanskrito atitinkamo galėtų būti **bhaṭa*. Sanskrite išties yra visa eilė panašių žodžių: *bhaṭas* ‘tarnas, samdinyas, kareivis’, *bhaṭṭas* ‘mokytojas, mokslininkas’, *bhaṭṭāras* ‘šventasis, dievas, saulė’ (taip pat *bhaṭṭāraka-*), nors jie laikomi esą kitos kilmės. (...)

Tikroji prieškrikščioniškoji baltų literatūrinė tradicija visose šios indoeuropiečių šakos gentyse gyvavo nuo labai senų laikų. Visiškai įmanoma, kad šios tradicijos pradžia siekia senovės indoeuropiečių laikus. Tą pačią tradiciją kitados tęsė ne tik baltai, bet ir dauguma indoeuropiečių tautų, tiek arijai Indijoje bei Persijoje, tiek ir senovės graikai, italikai, keltai bei germanai, slavai bei, galimas daiktas, armėnai.

Literatūrinei žodinei baltų tradicijai būdingos trumpos eilės, tiksliau, dainos, kuriose paliečiami visi visuomeninio ir asmeninio gyvenimo aspektai. Žmonės šias dainas saugojo atmintyje ir perduodavo iš kartos į kartą drauge su kitais tradicinės kultūros elementais. Ši žodinė tradicija dažnai mini jų garbintus dievus, ji paveldėjo indoeuropiečių protautės pasaulėžiūrą.

Baltų *daina* ir indoarijų *dhēnā*

Nuo šešioliktojo amžiaus iki mūsų dienų lietuvių ir latvių kalbą liudija rašto paminklai, tačiau žodinė literatūra, kaip žinome, yra nepalyginti senesnė. (...) Dėmesį visų pirma patraukia dainos, kuriose atsispindi tradicinė prieškrikščioniška buitės ir kultūra. Dainos – tai tautos folkloras, perduodamas iš kartos į kartą ne raštu, bet iš lūpų į lūpas. Šia prasme dainos prilygsta Vedų giesmėms, prieš jas sutvarkant į rinkinį, kaip tai X a. pr. m. e. padarė Vedų puoselėtojas Krišna Dvaipajana Vjasa arba tiesiog Veda–Vjasa. Vedų giesmės mini dievus, jų darbus, santykius su žmonėmis – tą patį randame ir daugelyje dainų. Vedų giesmės sudėjo esą dieviško apreiškimo įkvėpti žyniai, todėl jose slypinti pirmapradė dievų bei protėvių išmintis. Panašiai žynių dainių dieviška išmintimi tikėta ir visose kitose indoeuropiečių tautose. Lotynų kalboje jie vadinti *vates* bei *flamenes*; keltų senovės airių kalboje – *fili* (*filid* < indoeuropiečių *uohyo-vid-*, sanskrito *varya-vid-* ‘tas, kuris žino, ko žmonėms iš tikrųjų reikia’); Indijoje poetas *kavi-* yra ‘aiškiaregys’ (< **skawi-*: vokiečių aukštaičių *schauen* ‘žiūrėti, stebėti, regėti’), taip pat *r̥si-* („rišis“) – ‘tas, kuris regi tiesą’; senovės graikų *poietēs* – tai ‘kūrėjas’, kurį mūzos „įkvėpė tiesą byloti“. (...) Tradicinei baltų poezijai duotas pavadinimas taip pat liudija ją esant susijusią su kažkuo aukštesniu, nekasdienišku, gimusią iš gilaus susimąstymo bei godų.

Baltų žodis *daina* turi visapusišką atitikmenį arijų (indoiranėnų) kalboje. Šis ryšys pagrindžiamas ir etimologiškai, ir semantiškai. Deja, didelė dalis indoeuropiečių kalbos bei kultūros tyrinėtojų ignoravo baltų žodžio *daina* (latvių *dāina*) ryšį su Vedų *dhēnā* ir Avestos *daēnā*.

Vedų *dhēnā* ir Avestos *daēnā* vestini iš indoeuropiečių šaknies **dhi-*, **dhy-ei-* reikšme ‘galvoti, suprasti’. O iš jos jau visai lengvai išvedamas indoeuropiečių žodis **dhainā*. Tiek baltų, tiek arijų kalbose šio žodžio reikšmė tepakito labai nežymiai. Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, A. Valde ir J. Pokornas, R. Trautmannas ir E. Fraenkelis ignoravo baltų žodžio *daina* etimologinį ryšį su Vedų *dhēnā*, siūlydami kitokius jų aiškinimus. Mūsiškiam aiškinimui pritaria Helmutas Arntzas (žr.: Arntz H. Sprachliche Beziehungen zwischen Arisch und Balto-Slavisch. – Heidelberg, 1933. – P. 48.). Atitikimas *dhēnā* = *daēnā* = *daina* tiek fonologiškai, tiek semasiologiškai, mano nuomone, yra visiškai tvirtai įrodytas jau 1912 metais Samuelio Grantto Olifanto (žr.: Journal of the American Society. – 1912. – Vol. 32. – P. 393–413). Į šį Olifanto darbą, kurį

reikia laikyti fundamentaliu, be Arntzo, atsiliepė ir kiti tyrinėtojai. Nėra reikalo kartoti Olifanto tezių bei argumentų. Vedų *dhēnā* pilna reikšmė parodoma pasitelkiant gausias citatas, įvairius aiškinimus bei atsiliepimus į juos: senovės bei viduramžių indų kalbininkų ir šiuolaikinių Vedų tyrinėtojų sutartiniu požiūriu, priklausomai nuo konteksto, šis žodis gali reikšti ‘kalbą, balsą, žodį, gyrių, šlovinančią dainą’ ir tiesiog ‘dainą’. Avestoje giminingos šaknies *da(y)-* ‘suvokti, suprasti, apmąstyti’ atitikmuo semantinių pakitimų dėka įgavo reikšmes: 1) ‘vidinis asmuo’ arba ‘aukštesnioji žmogaus esmė’ ir 2) ‘mokymas, tikyba, apreiškimas, religija’. Avestos arba senovės iranėnų *daēnā* vidurio iranėnų (pehlevi) kalboje virto *dēn* ‘religija’, o vėliau pateko arabų kalbon kaip *dīn*. musulmonai šiuo žodžiu vadina islamo religiją arba tikėjimą, t.y. „tikrąjį islamo mokymą.“

Skyrių baigiant, tiks pacituoti Olifanto darbo pabaigą:

„Mes žiūrime į *dhēnā* kaip į šaknies *dhī-* ‘mąstyti’ vedinį ir *dhīti* bei *dhī* sinonimą, su kuriais jis susijęs leksiškai. Šie žodžiai gali žymėti ir mintį, ir malda, kuria žmogus veržiasi dievop. Veduose *dhēnā* iš esmės visada mena žodinę minties raišką. Tai arba žmonių dievams skirta džiaugsmo giesmė, arba žodžiai, kuriuos dievai taria žmonėms, atsidėkodami už giesmių jiems suteiktas galias, arba karo šūkiei, su kuriais žmonės-mūšyje puldavo priešą. Savo džiaugsmą šniokšdami išgieda ir vandėnų srautai, dėkodami dievybei, kad juos išlaisvino.

Dhēnā yra tiesioginis Avestos *daēnā* bei lietuvių *daina* fonetinis atitikmuo. Avestos *daēnā* – tai 1) religija, ypač Ahuro Mazdo religija, taip pat 2) religinis filosofinis mokymas apie žmogaus psichikos bei religinių vertybių vienybę. Kartu tai pats žmogaus dvasinis Aš, pati jo nemirtingoji esmė.

Lietuvių liaudies *daina* – tai skaisčiausių bei tauriausių tautos sielos ir sąmonės savybių autentiška išraiška, kurioje kaip tik atsispindi religiniai bei filosofiniai apmąstymai. Šiose dainose, kurios sudaro lietuvių poezijos pamatą, pagauta visa gyvenimo filosofija. Čia išsakomos lietuvių mintys apie didį bevardį Dievą, apie Mėnesį ir Saulės dukras, Rytinę ir Vakare žvaigždes, Perkūną ir kt. – vaizdiniai, kurie sugražina mus į žilą mūsų kulties senovę. Kaip ir sanskrito *dhēnā*, lietuvių *daina* – tai į žodžius įvilкта mintis, tik priešingai pirmajai, pastaroji dažnai nusileidžia iš dieviškų aukštumų ir suteikia žodį Žemės balsui į Dangų. Šiaip ar taip, *dhēnā*, *daēnā* ir *daina* išsako į aukštesniąją dvasinę sferą nukreiptą mintį. Ir fonetika, ir semantika rodo jas esant tikromis indoeuropiečių šeimoms seserimis“.

Iš latvių kalbos išvertė Dainius RAZAUSKAS

Chatterji S.K. Balts and Aryans in their Indoeuropean background. – Simla, 1968; Latvių kalba: Čaterdži S.K. Balti un ārieši. – Rīga, 1990. – P. 31–35, 55–58.